

Джерела та література

1. Дружинина Е. И. Северное Причерноморье в 1775–1800 гг. – М., 1959.
2. Пірко В. О. Заселення і господарське освоєння Степової України в XVI – XVIII ст. – Донецьк, 2004.
3. Бойко А. В. Південна Україна останньої чверті XVIII століття: Аналіз джерел. – К., 2000.
4. Богумил А. К истории управления Новороссии князем Г. А. Потемкиным. Ордера 1790-1791 гг. – Екатеринослав, 1905. – Вып. 1.
5. Константінова В. Розвиток внутрішньої торгівлі та промисловості у південноукраїнських містах останньої чверті XVIII – середини XIX століття // Наукові записки Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К., 2005. – Т. 10.
6. Крючков Ю. С. История Николаева. – Николаев, 1996.
7. Посулько О. М. Історія Нової Сербії та Слов'яносербії. – Запоріжжя, 1998.
8. Прыжов И. Г. История кабаков в России в связи с историей русского народа. Репринт. – М., 1991.
9. Скальковский А. Соляная промышленность в Новороссийском крае (1715–1847). – Б.м., б/д.
10. Яворницкий Д. И. История города Екатеринослава. – Днепропетровск, 1989.
11. Багалій Д. І. Історія Слобідської України. – Харків, 1990.
12. Архив графов Мордвиновых. – СПб., 1903. – Т. 1.
13. Російський державний архів військово-морського флоту. – Ф. 198. – Оп. 1. – Спр. 2.
14. Російський державний архів давніх актів (далі – РДАДА). – Ф. 16. – Оп. 1. – Спр. 693. – Част. 1.
15. РДАДА. – Ф. 16. – Оп. 1. – Спр. 699. – Част. 1.
16. РДАДА. – Ф. 16. – Оп. 1. – Спр. 966.
17. Букатевич Н. І. Чумацтво на Україні. Історично-етнографічні нариси. – Одеса, 1928.
18. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 1684. – Оп. 1. – Спр. 570.
19. Мурзакевич Н. Какие приказания Его Светлости были обер-штер-кригс-комисару Фалееву, о строениях в городе Николаеве, и заведений в окружности онаго и намерения в разсуждении флота, адмиралтейства и мастерских 1791 года // Записки императорского Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1883. – Т. XIII.
20. РДАДА. – Ф. 16. – Оп. 1. – Спр. 796. – Част. 1.

Summary

The tax farmings in the towns of Southern Ukraine of the second half XVIII – beginning of XIX centuries are analyzed in this article. The main varieties of the tax farmings which took place in this region are described. The role of government and local self-government in tax farmings system is found out.

І. В. Савченко

ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТОЛІТТЯ

Упродовж останньої чверті XVIII століття російським урядом послідовно реалізовувалась політика захоплення Чорноморського узбережжя. Прагнення чорноморських проток обумовило поступове розширення кордонів Російської імперії на півдні. Водночас російським урядом впроваджувалося територіальне упорядкування нових земель. При цьому територіальні зміни випрацьовували механізм, за допомогою якого російський уряд здійснював та регулював як саме територіальні, так й адміністративні, внутрішньополітичні та соціально-економічні зміни у житті південного краю. Ці зміни, в кінцевому результаті, мали сприяти укріпленню позицій Російської імперії в регіоні.

Територіальні зміни були важливим фактором формування внутрішнього життя Південної України. Адміністративно-територіальний устрій значною мірою визначав економічний розвиток регіону. Розподіл земель між намісництвами, губерніями, повітами сприяв становленню певних торговельних зв'язків, формуванню особливостей господарчого розвитку того чи іншого краю. Межі адміністративно-територіальних одиниць значною мірою впливали на адміністративне життя. В окремих губерніях чи повітах з'являлися власні традиції здійснення управління, формувалися певні корпоративні зв'язки між чиновництвом. Водночас виокремлення територій кордонами адміністративно-територіальних одиниць відігравало важливу роль у розвитку громадського життя. Об'єднання людної в межах губернії чи повіту формувало розуміння спільності інтересів, визначало створення певних зв'язків серед громадськості. Як наслідок, зміна територіальних меж вела до розриву сформованих традицій та зв'язків, що в кінцевому результаті призводило до руйнації укладу життя південноукраїнського регіону.

На 1774 рік територія Південної України складалася із Запорозьких Вольностей, Новоросійської губернії, західних володінь Війська Донського та Кримського ханства. Територія Новоросійської губернії обмежувалась зі сходу Сіверським Дінцем, із заходу – Синюхою. З півночі лінія кордону Новоросійської губернії йшла течією Тясмина та Висі, перетинала Дніпро, Псел, Ворсклу і йшла вздовж Української лінії.

Північно-західний кордон володінь запорозьких козаків на карті Єлизаветградської провінції окреслювався лінією від гирла річки Мигайського Ташлику, лівої притоки Бугу, до гирла річки Самоткані, що впадає в Дніпро з правого боку [1, с.23]. З північно-східного боку володіння запорозьців сягали річки Орелі. Зі східного боку Запорозькі Вольності обмежувалися річками Самарою, Вовчою, Бердою та Кальміусом. Кордон Запорозьких Вольностей і Кримського ханства з південно-західного боку проходив по річках Бугу та Ташлику, потім через річки Мертві Води, Сухий Єланець, Громоклію, Сухий Інгулець, Малий Інгулець до гирла Кам'янки, де вона впадала в Дніпро. З південно-східного боку межа Запорозьких Вольностей проходила по течії річки Конки, через верхів'я Берди до гирла Міусу [1, с.23-23]. Володіння Кримського ханства на півдні України охоплювали Кримський півострів, Причорноморські та Приазовські степи, що на заході обмежувалися Дунаєм.

У 1774 році володіння Російської імперії на півдні істотно збільшилися. За Кючук-Кайнарджийським мирним договором до Росії відійшли межиріччя Дніпра та Бугу на узбережжі Чорного моря, фортеці Кінбурн, Керч, Єнікале, територія на узбережжі Азовського моря між гирлами річок Міусу та Берди, землі по річці Єя. Ці територіальні надбання були невеликими за площею, але важливими для укріплення кордонів Російської імперії та розвитку чорноморської торгівлі [2, с.283-284]. Фортеці Керч та Єнікале дозволяли контролювати Кримський півострів, фортеця Кінбурн – Очаків. Завдяки отриманню земель між Бугом та Дніпром кордон Російської імперії відтепер йшов не по суходолу, а по річках, що утворювало природний бар'єр. Включення до володінь Росії гирл Дніпра, Дону та Керченської гавані значно розширювало можливості купецтва щодо ведення торгівлі. Однак цінність нових територіальних надбань для Російської імперії не вичерпувалася їх роллю в розвитку торгівлі та укріпленні кордонів. Отримання цих територій на півдні було демонстрацією успіхів зовнішньополітичної діяльності російського уряду.

За умови цінності територіальних надбань досить неприємним відкриттям стало виявлення російською адміністрацією на землях, що мали бути пустопорожніми, значної кількості запорозьких зимівників [3, с.175]. Ситуація, з точки зору російської адміністрації, ускладнювалася перспективою подальшого переселення козаків з Вольностей до межиріччя Дніпра та Бугу. Вирішення проблеми було знайдено у відокремленні цих земель в іншу губернію.

За указом від 14 лютого 1775 року було утворено Азовську губернію [4, с.55]. До складу Азовської губернії відійшли землі між ріками Дніпром і Бугом, Кінбурнський замок, місто Азов, фортеця св. Дмитра, місто Таганрог, місто Черкаськ, землі Війська Донського, до яких було приєднано територію по річці Єя, Нова Дніпровська лінія, фортеці Керч та Єнікале, місто Бахмут та територія, що у свій час належала Слов'янoserbії. На території Азовської губернії було засновано дві провінції: Азовську і Бахмутську. До Азовської провінції входили місто Азов, фортеця св. Дмитра, місто Таганрог, місто Черкаськ, землі Війська Донського, Нова Дніпровська лінія, фортеці Керч та Єнікале, землі між Дніпром і Бугом та Кінбурнський замок [4, с.56]. Землі Війська Донського було включено до Азовської провінції для посилення військового потенціалу губернії, зручності комунікацій між землями по річці Єя та іншими територіями губернії. До складу Бахмутської провінції відійшли місто Бахмут та землі між річками Бахмутом та Луганню.

Наступні територіальні зміни на півдні були пов'язані з ліквідацією Запорозької Січі. За маніфестом Катерини II про ліквідацію Запорозької Січі від 3 серпня 1775 року Запорозькі Вольності було передано до Новоросійської губернії і підпорядковано місцевому начальству [4, с.132]. Згідно з рапортом, надісланим губернатором Новоросійської губернії М. Муромцевим Г. Потьомкіну, вже в липні 1775 року місцевими адміністраторами було вирішено, що до Новоросійської губернії відійдуть землі Вольностей по праву сторону Дніпра, до Азовської – по ліву [3, с.180]. 6 листопада 1775 року Г. Потьомкіним було надіслано губернаторам ордер з апробацією цього розподілу.

З ліквідацією Запорозької Січі та включенням Вольностей до володінь Російської імперії стало можливим подальше вирішення долі межиріччя Дніпра та Бугу. Відтепер російська адміністрація визнала більш зручним передання території між Дніпром та Бугом до Новоросійської губернії. Згідно з доповіддю генерал-губернатора Азовської та Новоросійської губерній Г. Потьомкіна Сенату від 8 вересня 1775 року південний кордон Новоросійської губернії визначався тепер від гирла річки Синюхи вниз річкою Буг до його гирла, від гирла Бугу лівіше берега Дніпра до гирла Конки і далі від гирла Конки лівим берегом Дніпра до Великого Лугу вверх [5, с.65-67].

Створення та реорганізація Азовської та Новоросійської губерній зумовили усвідомлення російським урядом завдання з визначення північних кордонів регіону як об'єкта тривалих територіальних суперечок між населенням Південної України та Лівобережної України. Конфлікти стосовно прикордонних територій запорозьців і мешканців Гетьманщини, які точилися навколо Старої Самари та інших територій, ставали для офіційної влади фактором дестабілізації внутрішньополітичної

ситуації в регіоні [6, с.537-538]. Їх вирішення російський уряд знайшов у приєднанні до південноукраїнських губерній спірних земель. Вже у 1764 році до Новоросійської губернії було включено дві сотні Миргородського і тринадцять сотень Полтавського полків [7, с.53]. Дану політику, але із значно більшим розмахом, було продовжено Г. Потьомкіним.

За указом Сенату від 29 жовтня 1775 року до Новоросійської губернії було включено землі Полтавського полку (1, 2, 3 Решетилівські сотні). До Азовської губернії відійшли місто Тор з повітом і містечка Нові та Старі Водолаги. 20 листопада Г. Потьомкін подав представлення до Сенату про включення містечок Потоки і Омельник до Новоросійської губернії, яке було також затверджене [5.-С.69-70]. Відтепер кордон Новоросійської губернії на північному сході йшов правим берегом річки Псьол до впадіння в неї Голтви, далі по правому берегу Голтви, перетинав її течію в районі Решетилівки, далі перетинав річку Ворсклу в районі Будищ і йшов далі течії річки Коломак неподалік від населеного пункту Коломаки. Північний кордон Азовської губернії йшов округою слобод Старих і Нових Водолаг, вздовж Української лінії до річки Мокрого Бишнина, перетинав течію Сіверського Дінця, верхів'я річки Комишувахи, через річки Чорний Жеребець, Красну, Айдар і далі через гирло річки Сухий Ковсюг до земель Війська Донського [8, с.6-8].

Із включенням до Новоросійської та Азовської губерній земель Запорозьких Вольностей головним завданням російської адміністрації стало державне упорядкування адміністративно-територіального устрою південноукраїнського регіону. Таке впорядкування конкретизувалось впровадженням політики уніфікації. Основним завданням політики уніфікації російського уряду в 70-х роках була ліквідація паланкового розподілу та впровадження загальноімперського адміністративно-територіального устрою на території Запорозьких Вольностей.

На початок 70-х років на території Запорозьких Вольностей існували Бугогардівська, Перевізька, або ж Інгульська, Кодацька, Самарська, Кальміуська, Орільська, Протовчанська та Прогноївська паланки. Впродовж 70-х років на прикордонних територіях Запорозьких Вольностей, у зв'язку з прагненням Запорозького Коша закріпити ці землі, формувались Барвінкостінківська, Личківська, Комісарівська [1, с.128-129]. Паланка являла собою територіальну одиницю, що мала окрему від Січі адміністрацію з широкими військовими, адміністративними та судовими повноваженнями. Водночас паланковий розподіл значною мірою мав господарче підґрунтя. Так, за господарчою спеціалізацією Бугогардівська паланка була рибною паланкою, Самарська – торговельною [9, с.452].

Після ліквідації Запорозької Січі російський уряд був поставлений перед питанням введення "Установлень" 1775 року у південноукраїнському регіоні. На введенні "Установлень" на півдні України наполягала Катерина II. Але у 70-х роках запровадження в Південній Україні положень "Установлень" унеможливлювалося складною внутрішньополітичною ситуацією в регіоні, яка визначалася "несприйняттям" нової влади запорожцями. За даною реформою мав повністю змінитися адміністративно-територіальний устрій, що могло погіршити і без того нестабільну для Російської імперії внутрішньополітичну ситуацію в краї. Тож спочатку необхідно було укріпити позиції російського уряду в регіоні – здійснити ліквідацію змішників, які після знищення Січі стали осередками козацької автономії; створити систему контролю за запорожцями на місцевому рівні; налагодити поштові сполучення; укріпити лінію кордонів і припинити втечі козаків за межі імперії тощо. Окрім того, в регіоні ще не існувало достатньої кількості людності для введення "Установлень", за положеннями яких губернія мала нараховувати 300-400 тисяч осіб чоловічої статі, а повіт – 20-30 тисяч [7, с.53]. Також ще не склався достатній прошарок дворянства для заповнення чисельних виборних посад в установах.

Г. Потьомкіну, який завдяки чисельним рапортам губернаторів Південної України був значно краще, ніж імператриця, ознайомлений з ситуацією в краї, вдалося наполягти на відстрочці реформи. Більше того, не дивлячись на прагнення уряду щодо якнайшвидшого реформування, територіальний устрій земель колишніх Запорозьких Вольностей до кінця 1775 року фактично залишався без змін. Лише в кінці 1775 року почали запроваджуватися перші територіальні зміни. Запорозькі паланки перейменовувалися у повіти, причому зберігалися їх попередні назви. Так, в інструкції земському комісару П. Горлинському, яка була надана йому в грудні 1775 року, вказувалося, що відтепер паланки Самарська, Протовчанська, Личковська, Барвінкостінківська та Кальміуська мають стати повітами. Окрім того, в Азовській губернії засновувалися Волновозький та Консководський повіти [3, с.117].

Посилення державного контролю на території Вольностей завдяки впровадженню державного адміністративно-поліцейського апарату впродовж 1775 – першої половини 1776 років дозволило здійснити наступний крок реформування територіального устрою в регіоні. У 1776 році було розгорнуто введення провінційного устрою на півдні України. У Новоросійській губернії, на території, яка складала раніше землі Вольностей, уже влітку 1776 року було засновано Слов'янську провінцію, до якої входили Слов'янський, Саксаганський, Інгульський повіти, та Херсонську провінцію, до якої входили Херсонський, Кизикирменський, Новопавлівський повіти.

Таким чином, на 1776 рік Новоросійська губернія складалася з Кременчуцького повіту, з центром у місті Кременчуці, Єлисаветградської провінції (центр – фортеця св. Єлисавети), до якої входили Єлисаветградський, Крюковський, Катерининський повіти; Полтавської провінції, до якої входили

Полтавський та Новосенжарівський повіти; Слов'янської провінції, до якої входили Слов'янський, Саксаганський, Інгульський повіти, та Херсонської провінції, до якої входили Херсонський, Кизикирменський, Новопавлівський повіти.

Зміни відбулися також у територіальному розподілі Азовської губернії. За даними на 1777 рік, Азовська губернія складалася з Катерининської, Бахмутської, Павлівської провінцій, Торського, Дмитрієвського, Азовського, Керч-Єнікальського, Волновозького та Консьководського повітів [10, с.251-357].

Цей територіальний розподіл не був остаточним. Упродовж 70-х років територіальний устрій колишніх Запорозьких Вольностей втрачав традиційні риси. Так, на 1778 рік територія Азовської губернії була поділена вже на 9 повітів: Катеринославський, Олександрівський, Павлівський, Марієнпольський, Таганрозький, Бахмутський, Торський, Натальїнський та Царичанський. Земля Війська Донського не поділялася на повіти, фортеці Керч та Єнікале залишилися за кордонами повітів [7, с.60].

Таким чином, вже на кінець 70-х років запорозькі адміністративні назви фактично зникли з карт південноукраїнських губерній. Однак, власне, у розподілі територій між повітами ще відчувався вплив запорозьких традицій. Основою Маріупольського повіту стала Кальміуська паланка, Кизикирменський повіт Новоросійської губернії загалом відповідав кордонам Інгульської паланки, територія Кодацької паланки стала основою для створення Саксаганського і Слов'янського повітів. Слід зазначити, що паланковий розподіл у цілому дозволяв урядовим установам на належному рівні виконувати завдання з контролю запорозького населення. Окрім того, традиційний устрій, сформований в результаті соціально-економічного розвитку Вольностей, був також пристосованим для вирішення урядовою адміністрацією питань господарчого управління. На користь збереження територіальних меж паланок було й те, що створення проектів нового адміністративно-територіального розподілу ускладнювалося значною кількістю робіт зі збору інформації щодо нових губерній, перевантаженістю губернських органів управління численними справами щодо устрою нового краю, нестачею чиновників тощо. Тож губернатори В. Чертков та М. Муромцев були змушені звертатися до територіальних одиниць, що вже існували.

На початку 80-х років у зв'язку з введенням російським урядом "Установлень" на Лівобережній Україні і утворенням Чернігівського, Новгород-Сіверського та Київського намісництв знову постало питання про проведення даної реформи на півдні. На цей час проблему запорозької спадщини було фактично вирішено. Зимівчани були переселені до слобод, на території паланок введено загальноімперський адміністративно-територіальний устрій. 30 березня 1783 року вийшов указ про впровадження на півдні України положень "Установлень щодо управління губерніями" 1775 року та утворення Катеринославського намісництва. Було прийнято й штат намісництва на 12 повітів, з дозволу, за необхідністю, збільшити їх кількість [3, с.273].

Згодом, відповідно до указу 22 січня 1784 року Катеринославське намісництво було розподілено на 15 повітів: Катеринославський, Новомосковський, Олександрівський, Кременчуцький, Полтавський, Павлоградський, Костянтиноградський, Слов'янський, Бахмутський, Донецький, Маріупольський, Херсонський, Єлизаветградський, Ольвіопольський та Олександрівський. Водночас місцеві традиції територіального розподілу остаточно відійшли у минуле: кордони новостворених повітів повністю відрізнялися від колишніх паланкових [11, с.10-11].

За часів існування Катеринославського намісництва продовжувався процес вирішення питання північних кордонів. Указ від 13 липня 1785 року наказував "округлити" кордони Катеринославського намісництва з Київським і провести межу "від слободи Пустовийтової прямою лінією скільки можна і з місцерозташуванням подібно на річці Псьол і відтіль прямо до хуторів Глушакових" [7.-С.60]. За указом від 30 квітня 1789 року до складу Катеринославського намісництва було включено частини Голтвянського та Градизького повітів [7, с.61].

Надалі зміни кордонів Катеринославського намісництва були пов'язані з вирішенням російським урядом питання спірних кордонів з Військом Донським. За часів існування Запорозької Січі точилися суперечки між запорожцями та Військом Донським стосовно прикордонних земель [12]. Вирішенням численних справ щодо спірних земель по річках Кальміусу та Міусу, кордону з Бахмутською провінцією у 70-х роках був обтяжений азовський губернатор В. Чертков [13, арк.88, 247, 250].

У 80-х роках це питання стало предметом пильної уваги російського уряду. Однак його важливість обумовлювалася не тільки претензіями належності земель. У цей час рух утікачів, що раніше спрямовувався до Запорозьких Вольностей, отримав інший напрямок – до земель Війська Донського та на Кубань. Серед рапортів правителів Катеринославського намісництва у 80-х роках ми знаходимо розпорядження про заборону війську Донському приймати втікачів [14, арк.19-19зв.]. На шляхах втікачів розташовувалися військові формування. Однак цих заходів для вирішення проблеми виявилось недостатньо. Засобом вирішення даного питання стає формування на землях війська Донського територій, що належали до відомства Катеринославського намісництва. Так, до Маріупольського повіту було віднесено землі округи Таганрога, що обмежувалися течіями річок

Міусу, Санбеку та Кам'янки, землі навколо Азовської та Ростовської фортець та територію, обмежену течіями річок Єї, Єгорлика та верхів'ями Манича.

За маніфестом від 8 квітня 1783 року до складу Росії було включено Кримське ханство. Під владу Російської імперії переходив увесь Кримський півострів, острів Тамань і вся Кубанська сторона, що охоплювала землі від річки Кубані до річки Єї. За указом від 2 лютого 1784 року на Кримському півострові було введено "Установлення" і утворено Таврійську область. До її складу увійшли Кримський півострів, разом із землями між Перекопом і кордоном Катеринославського намісництва, та острів Тамань. До Таврійської області від Катеринославського намісництва відійшли фортеці Керч, Єнікале і Кінбурн з їх округами. Землі навколо річки Кубані було вирішено включити до Кавказької губернії [11, с.17-18].

Цей регіон був географічно відокремлений від інших територій Таврійської області. За указом 1784 року Таврійська область поділялася на 7 повітів: 1) Сімферопольський; 2) Левкопольський; 3) Євпаторійський; 4) Перекопський; 5) Дніпровський; 6) Мелітопольський та 7) Фанагорійський [15.-С.118]. Однак такий територіальний устрій досить швидко зазнав нових змін.

З метою посилення контролю уряду щодо прикордонних земель війська Донського у 1785 році було видано указ, за яким на північному сході кордон Таврійської області сягав Кальміусу, і до її складу увійшли розташовані там селища донських козаків. Водночас до Таврійської області також були приєднані землі по Кубані "щоб зв'язок північної частини отримав через те кращу округлість". В указі зазначалося, що на землях, які переводилися до Таврійської області, мали бути введені "Установлення для управління губерній" 1775 року, тобто вони повністю підпадали під контроль урядової адміністрації.

Наступні територіальні зміни на півдні були пов'язані із продовженням експансії Російської імперії. В результаті російсько-турецької війни 1787-1791 років до Росії відійшла територія між Бугом, Польським кордоном та Дністром, яку, згідно з указом від 26 січня 1792 року, було приєднано до Катеринославського намісництва [7, с.61].

За ініціативою генерал-губернатора Катеринославського намісництва П. Зубова у 1795 році з частини Брацлавської губернії, земель, отриманих за Ясським трактатом, та трьох повітів Катеринославського намісництва (Херсонського, Єлизаветградського та Новомиргородського) на півдні було утворено Вознесенську губернію [16, с.122].

Входження до складу південноукраїнських губерній територій Брацлавської губернії та утворення Вознесенської губернії не було обумовлено адміністративними або соціально-економічними потребами південного краю. Основним чинником введення нового територіального розподілу було бажання нового намісника П. Зубова створити власну губернію на півдні України і затьмарити у своїй адміністративній діяльності досягнення попередника. Завдяки амбітним адміністративно-територіальним реформам намісника кордони південноукраїнських губерній значно розширилися у північному напрямку.

Кордон Вознесенської губернії на півночі йшов уздовж містечок Чичельника, Умані та Черкас. До Катеринославського намісництва було включено Хорольську та Миргородську округи [17, с.519-525]. У зв'язку з цим північний кордон Катеринославського намісництва проходив тепер течією річки Сули, перетинав річку Хорол вище Миргорода, потім течією Голтви вище Гадяча, річкою Ворсклою, Коломаком, Сіверським Дінцем, Айдаром і йшов до земель Війська Донського.

З приходом до влади Павла I відбувається низка територіальних змін, спрямованих на зменшення територій, що належали південноукраїнським адміністративно-територіальним одиницям, та спрощення структури територіального розподілу. За указом від 12 грудня 1796 року ліквідовувалася Вознесенська губернія і Таврійська область, а замість Катеринославського намісництва утворювалася Новоросійська губернія. У серпні 1797 року було видано указ, за яким до Малоросійської губернії відходили Градизький, Миргородський, Полтавський, Хорольський, частина Олександрівського, частина Костянтинівського повітів, до Слобідсько-Української губернії відходили частина Костянтинівського і частина Слобідського повітів; до Воронезької губернії – частини повітів Бахмутського, Донецького і Слобідського; до Київської та Подільської губерній – землі, отримані від Польщі. Новоросійську губернію було розподілено на 12 повітів: Катеринославський, Бахмутський, Єлизаветградський, Маріупольський, Новомосковський, Ольвіопольський, Павлоградський, Перекопський, Ростовський, Тираспольський, Сімферопольський і Херсонський [18, с.707].

Просторість територій Новоросійської губернії ускладнювала функціонування місцевих органів управління. З приходом до влади Олександра I стало можливим проведення реформи. За указом 1802 року Новоросійську губернію було розподілено на три: Миколаївську, яка з 1803 року стала Херсонською, Катеринославську і Таврійську [19, с.272-291].

З початку XIX століття кордони південноукраїнських губерній набувають більш стабільного характеру. Територіальні зміни, проведені у XVIII столітті з метою стабілізації внутрішньополітичного життя, було закріплено територіальним поділом початку XIX століття. У межах Катеринославської губернії було залишено землі Війська Донського, на яких було засновано Таганрозький та Ростовський

повіті. Для посилення урядового контролю землі Чорноморського козацького війська було введено до складу Тмутараканського повіту. Єдиним невіршеним питанням залишалися північні кордони.

Зі зміною загальної адміністративної політики щодо півдня України, яка визначалася відмовою від сприяння адміністративно-територіальному розвитку регіону, вирішення питання північних кордонів було не на користь Катеринославської губернії. За указом від 27 березня 1803 року до Полтавської губернії було включено територію між річками Берестовою і Ореллю, "щоб тим відновити стародавні кордони Малоросії" [7, с.62]. Відтепер кордон між Катеринославською та Полтавською губерніями проходив по річці Орелі. Таким чином, на початок XIX століття російським урядом адміністративними заходами було вирішено питання територіальних суперечностей стосовно південноукраїнських земель та інших територій України.

Реформа початку XIX століття підвела підсумок у формуванні повітового розподілу. Повітовий розподіл Катеринославської, Херсонської та Таврійської губерній вводився відповідно до "Установлень щодо управління губерніями" За штатами 1806 року Катеринославська губернія поділялася на вісім повітів: Катеринославський, Олександрівський, Бахмутський, Верхньодніпровський, Новомосковський, Павлоградський, Слов'яносербський і Таганрозький [20, арк.389-392]. Херсонська губернія мала п'ять повітів: Херсонський, Олександрівський, Єлизаветградський, Ольвіопольський і Тираспольський. Зазначимо, що за указом 1802 року в цих губерніях визначалося менше повітів, але їх кількість за проханнями губернаторів було збільшено, у зв'язку з потребами поліцейського управління [20, арк.170-176]. Таврійська губернія складалася з Сімферопольського, Дніпровського, Євпаторійського, Мелітопольського, Перекопського, Тмутараканського та Феодосійського повітів.

Таким чином, упродовж останньої чверті XVIII – початку XIX століття російським урядом було здійснено територіальні зміни, спрямовані на вирішення питань спірних кордонів Південної України та інших регіонів. Водночас протягом останньої чверті XVIII – початку XIX століття територіальні зміни також виконували роль механізму, за допомогою якого уряд вирішував питання здійснення контролю щодо Війська Донського. Розвиток адміністративно-територіального устрою визначався впровадженням російським урядом політики уніфікації.

Джерела та література

1. Яворницький Д.І. Історія Запорозьких козаків. – Львів, 1992. – Т. 1.
2. Дружинина Е.И. Кючук-Кайнарджийский мир 1774 года (его подготовка и заключение). – М., 1955.
3. Козирев В.К. Матеріали до історії адміністративного устрою Південної України (друга половина XVIII – перша половина XIX століття). – Запоріжжя, 1999.
4. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. Собрание Первое. – СПб.: Типография 2 Отделения Собственной ЕИВ Канцелярии, 1830. – Т. XX.
5. Бумаги князя Григория Александровича Потемкина-Таврического. Академика Н.Ф. Дубровина. Сборник военно-исторических материалов. – Выпуск VI. – СПб., 1893. – Ч. 1.
6. Скальковский А. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького. – Дніпропетровськ, 1994.
7. Кабузан В.М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губернии) в XVIII – первой половине XIX века. – М., 1976.
8. Новицкий Я.П. Описание границ и городов бывшей Азовской губернии (Левобережная часть нынешней Екатеринославской губернии) (1775-1783 гг.). – Александровск, 1910.
9. Слабченко М. Паланкова організація Запорозьких вольностей // Козирев В.К. Матеріали до історії адміністративного устрою Південної України (друга половина XVIII – перша половина XIX століття.) – Запоріжжя, 1999.
10. Месяцеслов с росписью чиновных особ в государстве на лето от рождества Христова на 1778 г. – СПб., 1778.
11. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. Собрание Первое. – Типография 2 Отделения Собственной ЕИВ Канцелярии, 1830. – Т. XXII.
12. Эварницкий Д.И. Вольности запорожских казаков: Историко-топографический очерк с приложением трех карт. – СПб., 1890.
13. Российский государственный архив древних актов (РГАДА). – Ф. 16. – Оп. 1. – Д. 796. – Ч. 6.
14. РГАДА. – Ф. 16. – Оп. 1. – Д. 693. – Ч. 2.
15. Административно-территориальные преобразования в Крыму 1783-1998 гг. – Симферополь, 1999.
16. Панфьорова М.А. Адміністративно-територіальний устрій Південно-Східної України наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 1999. – Вип. VIII.
17. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. Собрание Первое. – СПб., 1830. – Т. XXIII.
18. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. Собрание Первое. – СПб., 1830. – Т. XXIV.
19. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. Собрание Первое. – СПб., 1830. – Т. XXVII.
20. Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 219. – Спр. 18.